

Цевельов О. А., кандидат наук з державного управління (0000-0003-4549-5505)

Управління воєнної політики Департаменту воєнної політики та стратегічного планування Міністерства оборони України, Київ

Окремі риси підготовки до захисту держави під час організації всеохоплюючої оборони України

Резюме. З огляду на події, що відбуваються в Україні через повномасштабну війну на її території, та прорахунки в організації захисту держави у перші дні збройного конфлікту, слід уважно підійти до порядку вирішення проблем спільної підготовки, взаємодії та узгоджених дій підрозділів (органів) Державної прикордонної служби України і підрозділів (частин) Збройних Сил України та інших військових формувань як у мирний час, так і під час загострення обстановки (припинення озброєних та інших провокацій на державному кордоні чи участі у відсічі повномасштабної агресії).

Ключові слова: сили оборони; Збройні Сили та інші військові формування; правоохоронні та розвідувальні органи; Сили територіальної оборони; органи та підрозділи охорони державного кордону.

Постановка проблеми. За десять років, що минули з лютого 2014 року, система керівництва обороною держави зазнала радикальних змін на всіх рівнях управління, від стратегічного до тактичного. Було вжито системних, не лише воєнних, але і політичних, економічних, соціальних, інформаційних, правових, організаційних та інших заходів для забезпечення надійного збройного захисту держави. Не виключенням стало запровадження нових підходів до організації територіальної оборони України та формування нової моделі всеохоплюючої оборони України [1, 2].

Такі зміни разом з безпрецедентною міжнародною підтримкою стали ключовими факторами, які дали змогу Україні вже протягом двох років протистояти зухвалій, немотивованій та повномасштабній війні на європейському континенті, розв'язаній сусідньою державою, яка має багатократну перевагу за всіма ресурсними показниками.

Слід зазначити, що до 2014 року в Україні фактично не існувало цілісного інтегрованого сектору безпеки і оборони, що повною мірою було відчутно, коли Російська Федерація (РФ) розпочала нетипову для звичайного збройного конфлікту, гібридну агресію проти України, а з початком повномасштабного вторгнення Росії на територію України викрилися всі недоліки в організації територіальної оборони та захисту держави. Отже питання захисту держави та організації територіальної оборони на сьогодні дуже актуально і потребує подальшого вивчення та вдосконалення.

Аналіз досліджень і публікацій відповідної тематики демонструє певний інтерес науковців до комплексного підходу

оцінювання досвіду організації та ведення територіальної оборони у контрольованих прикордонних районах разом з іншими силами оборони в умовах повномасштабної агресії, вироблення обґрунтованих поглядів щодо вдосконалення та подальшого розвитку системи територіальної оборони і захисту держави [3–5]. Разом з тим ця тематика залишається недостатньо вивченою та потребує поглибленого аналізу, враховуючи зарубіжні підходи до побудови територіальної оборони, особливо у контрольованих прикордонних районах.

Мета статті полягає у висвітленні проблем захисту держави й організації територіальної оборони у контрольованих прикордонних районах на основі аналізу чинного законодавства, ролі та місця органів (підрозділів) охорони державного кордону і Сил територіальної оборони Збройних Сил України, інших військових формувань у реалізації оборонної функції держави і безпосередньої участі в охороні та обороні територіальної цілісності держави як у мирний час, так і під час введення правового режиму воєнного стану.

Методи дослідження: системний аналіз, індукція і дедукція, порівняння, класифікація, узагальнення та систематизація.

Виклад основного матеріалу. Сучасна повномасштабна війна на території України супроводжувалась масованими інформаційними, політичними, економічними заходами сусідньої країни, а також гібридними військовими діями російських військових частин і підрозділів з військовослужбовцями без знаків розрізнення та за участі незаконних збройних формувань, які комплектувались, фінансувались і

оснащувались силовими відомствами РФ. Не секрет, що такі приватні військові компанії як “Вагнер”, “Ветеран”, “Шторм” тощо з’явилися на теренах України та брали активну участь у збройному конфлікті з травня 2014 року, а деякі командири згаданих незаконних військових формувань згодом стали керівниками добровольчих військових формувань непризнаних “ДНР, ЛНР”, таких як “Сомолі”, “Пятнашка” та “Восток”.

Антитерористична операція (АТО), розпочата з квітня 2014 року на сході держави з метою звільнення тимчасово окупованих територій Донецької і Луганської областей, продемонструвала низку системних недоліків під час протидії гібридним методам ведення війни, які застосовувались РФ. Керівництво АТО згідно із законодавством здійснювалось Службою безпеки України [6]. Водночас за своєю суттю це була операція з відсічі збройної агресії із залученням усіх силових структур за ключової ролі Збройних Сил (ЗС) України під керівництвом начальника Генерального штабу – Головнокомандувача ЗС України. Виключенням було лише те, що в той час до АТО не залучалися підрозділи та загони Сил територіальної оборони ЗС України, а заходи з організації територіальної оборони у контрольованих прикордонних районах більшості областей держави місцевими органами самоврядування проводилися формально, підготовкою резервів тоді ніхто не займався, все покладалось на осіб, що раніше проходили службу та виявили бажання поповнити ряди сил оборони України під час мобілізації.

Були недосконалими або практично відсутні плани та практичні інструменти залучення інших складових сектору безпеки і оборони та державних органів для протидії агресору. Деякі силові структури мали воєнізовану структуру, натомість їх законодавчий статус не відповідав військовим формуванням, а функції і завдання обмежували застосування військових підрозділів цих силових відомств у бойових діях.

Усвідомлення необхідності усунення зазначених протиріч на першому етапі призвело до зміни у квітні 2018 року формату АТО на Операцію об’єднаних сил (ООС) з передачею управління від Служби безпеки України до Об’єднаного оперативного штабу ЗС України. Це дало змогу об’єднати під єдиним керівництвом визначені сили і засоби ЗС України та інших військових формувань і правоохоронних органів. Зазначена подія

фактично започаткувала процес інтеграції усіх збройних формувань у сили оборони України. Натомість заходи організації територіальної оборони досі залишалися на початковому рівні [7].

Водночас, з початку збройного конфлікту на сході України, для захисту територіальної цілісності держави почали формуватися добровольчі формування, які за своєю патріотичною вмотивованістю становили одні з бойових підрозділів і резервом для ЗС України та інших військових формувань, що утворені відповідно до законодавства України, але через прогалини законодавства з питань територіальної оборони, не мали правового статусу. Починаючи з 2015 року вносилися зміни до нормативно-правової бази України, що унормували статус добровольчих підрозділів, а також дали змогу добровольцям-іноземцям, які прибули з інших країн чи проходили навчання в Україні, вступати на службу за контрактом до ЗС України та визначали їх відповідні права, що надало поштовху формуванню нової системи територіальної оборони України [8].

Так, у ЗС України було сформовано вісімнадцять військових частин та підрозділів, у яких кількість добровольців склала понад 70 %, та які за цим показником вважались добровольчими. Найбільшу кількість – шістнадцять батальйонів, укомплектованих добровольцями – було сформовано саме у системі територіальної оборони. Таким чином, у ЗС України із самого початку формування територіальної оборони всі підрозділи, незалежно від способу комплектування, підпорядковувалися у визначеній військовій вертикалі, а військовослужбовці цих батальйонів почали мати весь перелік законодавчого соціального захисту.

Комплектування військових частин і підрозділів Національної гвардії України військовослужбовцями, які виявили бажання проходити військову службу за добровільним принципом, дало змогу сформувати з патріотично налаштованих громадян чотири батальйони: “Азов”, “Донбас” (Маріуполь), імені героя України генерала Кульчицького (Київ) та батальйон спецпризначення “Крук” (Івано-Франківськ).

З початком збройного конфлікту на сході України, а саме у контрольованих прикордонних районах Донецької і Луганської областей, а раніше в Автономній Республіці Крим, сили оборони зіштовхнулися з жорстким протистоянням з боку незаконних

військових формувань та військовими підрозділами без знаків розрізнення, що незаконно перетинали російсько-український державний кордон і поповнювали ряди повстанців. Через те, що починаючи з 2008 року Державна прикордонна служба України перша перейшла на комплектування своїх органів і підрозділів виключно військовослужбовцями військової служби за контрактом, а матеріально-технічне забезпечення цієї служби не відповідало заявленим нормам, укомплектованість підрозділів охорони кордону складала від 60 до 70 %, що не повною мірою забезпечувало надійність охорони державного кордону. Водночас підрозділи Сил територіальної оборони у контрольованих прикордонних районах, які дали змогу б посилити окремі ділянки кордону, на той час сформовані не були. Отже, з 2014 року Державна прикордонна служба України повернулася до укомплектування своїх підрозділів до змішаного принципу, включаючи мобілізований, мотивований персонал, що надало можливість створити додаткові бойові підрозділи, які взяли участь в АТО, а також утримати ситуацію на інших ділянках українсько-російського державного кордону.

Незважаючи на те, що Державна прикордонна служба України повернулася до змішаного принципу комплектування, головним джерелом надходження особового складу до органів охорони державного кордону залишилися добровольці, які проходили службу як в органах охорони державного кордону, так і в інших військових формуваннях України та колишнього СРСР. Водночас, процес залучення добровольців і створення нових бойових підрозділів зайняв багато часу, що не надало спроможності відразу зупинити розв'язання конфлікту та його розповсюдження на окремі райони Донецької і Луганської областей. Водночас для Державної прикордонної служби України дало змогу сформувати до 7 мотоманеврених груп та 32 бойові прикордонні застави, які згодом були переформовані в оперативно-бойові прикордонні комендатури, а потім у прикордонні комендатури швидкого реагування.

Ураховуючи недоліки, що були виявлені в організації захисту державного кордону та перші поразки, які сили оборони України зазнали в 2014–2015 рр. під час ведення бойових дій на сході України і на початку повномасштабної агресії РФ у лютому

2022 року, була кардинально змінена система оборони українсько-білоруської та українсько-російської (на звільнених територіях) ділянках державного кордону, створення бойових прикордонних підрозділів та управління силами прикриття кордону в цілому із залученням частин і підрозділів Сил територіальної оборони (ТрО) ЗС України та інших складових сил оборони України.

З урахуванням досвіду функціонування системи національної безпеки і оборони у 2014–2018 рр. та з метою нормативно-правового врегулювання питань інтеграції усіх силових структур України в національну систему оборони у червні 2018 року був прийнятий Закон України “Про національну безпеку України” [9]. Під час розроблення Закону повною мірою було використано досвід наших партнерів і залучено до роботи потужний колектив як вітчизняних, так і закордонних експертів, посадовців, представників депутатського корпусу. Також, в умовах повномасштабної війни та організації спротиву на законодавчому рівні було завершено формування Сил ТрО, а Законом України “Про основи національного спротиву” врегульовано питання їх комплектування, озброєння та залучення до бойових дій [10].

Слід зазначити, що поняття “територіальна оборона” в законодавстві України перейшло з радянського минулого, але насправді така система залучення населення до оборони держави має глибоку історичну спадщину. Наприклад, міське ополчення в містах Європи або козацькі поселення на кордоні із сусідніми державами, що виконували завдання прикордонних застав.

В Англії успішно діє територіальна оборона (Territorial Army) під назвою армійський резерв, а в термінології НАТО має назву TDF (Territorial Defence). Цікавим є світовий досвід побудови моделі військ територіальної оборони: американської “Національної гвардії”, ізраїльський “ЦАХАЛ” і швейцарської системи служби в резерві тощо.

Ураховуючи недоліки в організації ТрО України до 2014 року та зниження уваги до цього питання з боку держави, з початком воєнного конфлікту на сході України, потребувало негайного реформування та нового підходу саме до створення Сил ТрО. Протягом 2014–2015 рр. відбувалися експертні дискусії щодо можливості перезавантаження українського Товариства сприяння обороні (ТСО) чи вдосконалення

Закону України “Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону” [11].

Відтак, раніше до початку війни підходів до побудови системи ТрО України було багато, але системного та планового ставлення не відмічалось. Головне, побудова територіальної оборони повинна будуватися безпосередньо з державного кордону, оскільки дії противника доказали, що будь-які агресивні наміри починаються саме з державного кордону та у контрольованих прикордонних районах держави.

Отже, зважаючи на вимоги нормативної бази України, система побудови ТрО у контрольованих прикордонних районах має включати:

підрозділи (органи) охорони державного кордону;

підрозділи (частини) Сил територіальної оборони ЗС України;

підрозділи Національної гвардії України, що дислокуються в межах контрольованих прикордонних районів і здійснюють виконання завдань з охорони важливих об’єктів.

Відповідно до вимог Закону України “Про Державну прикордонну службу України” однією з функцій прикордонної служби є координація у мирний час діяльності утворених відповідно до законів України військових формувань та відповідних правоохоронних органів, пов’язаної із захистом державного кордону України [12], а саме:

у мирний час, а також поза ділянками державного кордону України, на яких відповідно до цього Закону здійснюється прикриття державного кордону України, – Державною прикордонною службою України;

у межах ділянок державного кордону України в районах ведення воєнних (бойових) дій, визначених Головнокомандувачем ЗС України, – відповідним військовим командуванням;

у межах ділянок державного кордону України, на яких відповідно до цього Закону здійснюється прикриття державного кордону України, – органом військового управління ЗС України [13].

Відтак, у мирний час керівники органів державного кордону повинні організувати взаємодію з керівниками підрозділів Сил ТрО, Національної гвардії та ЗС України, що розміщені в межах контрольованих прикордонних районів. За досвідом, як правило, в межах контрольованого

прикордонного району розміщуються 2–3 відділу прикордонної служби, районний підрозділ (до роти) Сил ТрО та, за можливістю (враховуючи наявність особливих державних об’єктів), підрозділ Національної гвардії України або підрозділ (військова частина) ЗС України.

Отже, враховуючи, що за стан охорони і захист державного кордону у мирний час відповідає начальник органу охорони державного кордону, для організації системи ТрО в контрольованому прикордонному районі, доцільно доручити начальнику органу охорони кордону здійснювати координацію діяльності всіх підрозділів та порядку планування заходів ТрО під керівництвом Голови обласної державної адміністрації, який є керівником зони ТрО. Така координація має включати такі заходи:

планування системи ТрО, визначення районів заняття оборони підрозділами прикордонної служби, Сил ТрО, Національної гвардії та ЗС України безпосередньо біля державного кордону на випадок загрози збройної провокації чи розв’язання збройного конфлікту на державному кордоні;

порядок взаємодії, обміну інформації, місця зустрічі підрозділів Сил ТрО, Національної гвардії і ЗС України для подальшого заняття своїх позицій та організації взаємодії, управління, системи інженерного облаштування опорних пунктів і системи вогню;

виїзд керівників підрозділів (частин) на місцевість і безпосередня підготовка місцевості в інженерному плані для облаштування рубежів прикриття, блокування та оборони;

постійні тренування та підготовку особового складу, проведення штабних тренувань з керівниками підрозділів і практичних навчань на полігонах чи на одній з ділянок державного кордону;

планове залучення особового складу Сил ТрО інших військових формувань до посилення підрозділів охорони державного кордону під час проведення спеціальних прикордонних операцій та у разі загострення обстановки;

уточнення списків резерву та системи оповіщення.

Для більш прагматичного та доцільного підходу до організації Сил ТрО в контрольованих прикордонних районах разом із підрозділами Державної прикордонної служби України доцільно врахувати досвід формування національної гвардії Сполучених

Штатів Америки.

Отже, національна гвардія США – це воєнний інститут (військовий і правоохоронний інститут) виконавчої влади Сполучених Штатів, що виконує завдання із забезпечення національної безпеки США у складі збройних сил Сполучених Штатів. Військовослужбовці національної гвардії США на відміну від інших категорій державних і муніципальних службовців мають військові звання і відповідно до національного законодавства наділені правом здійснення насильницьких дій під час виконання завдань із забезпечення безпеки як у військовій, так і в цивільній сферах.

Історично національна гвардія США створювалась з ополчення штатів, яке згодом було легалізоване. На сьогодні національна гвардія у своєму складі має військово-повітряну та загальновійськову компоненту, а також свої спеціальні підрозділи. Більша частина національних гвардійців знаходяться у “частковій занятості”, тобто проходять службу у визначений час, а в інший – працюють або навчаються. Частини і підрозділи національної гвардії можуть бути мобілізовані та застосовані за рішенням губернатора штату для внутрішніх завдань (підтримка правопорядку, як приклад - для участі у заходах з придушення бунту “Чорних пантер” у Детройті, посилення захисту державного кордону на мексиканському напрямку до 15 тис. національних гвардійців за період з 2015 по 2020 роки тощо).

Водночас, національна гвардія може також залучатися до боротьби зі стихійним лихом, евакуації населення за допомогою своїх вертольотів у разі повені, до ліквідації пожеж у лісах. Частини національної гвардії можуть бути мобілізовані та застосовані за рішенням Уряду США. Як правило, це відбувається на випадок війни. Так, американська національна гвардія брала участь в усіх війнах, починаючи з Другої світової війни, тобто залучалась до збройних конфліктів за межами США.

Отже, національна гвардія в США, незважаючи на подібність назви, абсолютно не є аналогом нашої Національної гвардії України або інших правоохоронних органів. Частини національної гвардії США можливо частково порівнювати з частинами скороченого (кадрованого) складу, які на мирний час мали скорочений штат особового складу, водночас, укомплектовані технікою та озброєнням на штат воєнного часу, а у разі введення у державі правового режиму

воєнного часу відразу комплектувалися мобілізованим резервом, що мешкає в даному штаті.

Національна гвардія США – це професійний воєнний резерв і частини скороченого складу, але складає не весь резерв армії США, мається ще федеральний резерв з колишніх військовослужбовців, але національна гвардія – важлива його частина. Крім того, національна гвардія в такому складі дає змогу економити на утриманні крупних внутрішніх і прикордонних підрозділів (органів), оскільки може швидко мобілізуватися і взяти на себе частину їх функцій.

Концепція професійної армії в США привела до створення наявного професійного резерву, якій забезпечує національну гвардію. У середньому, це особи, які самостійно прийняли рішення підписати контракт з державою, розуміючи, що їх мобілізують у разі необхідності, тому свідомо та професійно служать у резерві. Однак, важливо розуміти, що особи у національній гвардії США “служать”, а не “знаходяться на службі” – це принципова різниця. Отже, національна гвардія США поєднує в себе частини функцій територіальної оборони, внутрішніх військ, державної служби з надзвичайних ситуацій, армії та мобілізаційного резерву, а останніми роками активно залучається до охорони державного кордону. Також долучає у процес захисту держави велике число пересічних громадян та надає багатьом почуття причетності до цих заходів, що дуже важливо. Така система дала змогу США уникнути призову в усіх війнах після В’єтнаму, тому останніми роками в армії США воюють лише особи, що добровільно та свідомо підписали контракт з державою. Навіть мобілізовані – це особи, що також свідомо підписали відповідний контракт для проходження служби у професійному резерві та маючи відповідну підготовку.

Охорона державного кордону є основним обов’язком суверенної держави та невідкладною вимогою її національної безпеки, тому й підхід до поліпшення стану охорони і захисту державного кордону має бути постійно в полі зору керівництва держави. Наприклад, США з 2001 по 2008 рр. збільшило витрати на охорону державного кордону з 4,6 млрд доларів до 10,4 млрд доларів, а з 2015 по 2018 рр. – до 20 млрд доларів. Водночас, у цей же період було збільшено чисельність прикордонної служби на 63 % – з 9 000 співробітників до 15 000 на

початок 2008 року, а до кінця 2009 року чисельність прикордонників збільшилась до 18 000. При цьому слід врахувати, що на території США не застосовувалися заходи правового режиму воєнного стану.

На додаток до збільшення чисельності прикордонної служби, для боротьби із збільшенням потоків нелегальної міграції та протидії із організованою злочинністю на американсько-мексиканську ділянку державного кордону за погодженням з губернаторами штатів у 2007 році було направлено приблизно до 6 000 військовослужбовців національної гвардії, а у 2017 році разом із американсько-канадською ділянкою чисельність військовослужбовців національної гвардії на посиленні державного кордону збільшилась у двічі та склала до 15 000 осіб [14].

Національна гвардія США використовувала засоби спостереження, збирала і аналізувала дані обстановки, встановлювала загородження та транспортні бар'єри, будувала патрульні шляхи, що підвищувало оперативну здатність прикордонної служби контролювати за станом охорони державного кордону.

Звичайно, нічого не слідє копіювати за лекалами, водночас, в умовах повномасштабної війни, коли нам потрібно швидко запустити машину поліпшення армії та поліпшити систему оборони і захисту державного кордону, іноземний досвід ніяк не завадить. Також, слід застосовувати власний історичний досвід, а саме підвищувати значущість козацтва та місцевої громади із активним їх залученням до Сил ТрО, а також до заходів з охорони державного кордону.

Ураховуючи досвід створення підрозділів національної гвардії США, можливо сказати, що в Україні є всі можливості для створення сучасної ТрО:

перш за все, на сьогодні в державі вже існує нормативна база щодо створення Сил ТрО;

по-друге – з початку повномасштабної війни та у подальшому за допомогою добровольців і патріотично налаштованих громадян було створено частини і підрозділи Сил ТрО, які пройшли бойове хрещення у запеклих боях і набули досвіду ведення сучасних бойових дій, а деякі підрозділи пройшли навчання за програмами держав-членів НАТО;

по-третє – із змінами до Закону України “Про основи національного спротиву” Сили ТрО отримали можливість

озброюватися не лише легкою стрілецькою зброєю, а також мати на озброєнні важке озброєння та бойову техніку, що значно посилює їх бойові можливості;

по-четверте – після завершення війни, Сили ТрО стануть бойовим та дуже вагомим резервом ЗС України та інших військових формувань [15].

Відтак, за планами в контрольованому прикордонному районі, відповідно до вимог законодавства, буде організовано від одного до двох підрозділів Сил ТрО – добровольче формування територіальної, керівником якого є голова районної державної адміністрації (керівник районної військово-цивільної або військової адміністрації у разі її утворення). До того ж слід врахувати, що цей підрозділ буде мати на постійній основі лише ядро з керівного складу, а особовий склад (мешканці контрольованого прикордонного району) проживати у своїх домівках та працювати на підприємствах району чи області. Також, до складу військовослужбовців Сил ТрО в багатьох випадках залучатимуться колишні прикордонники, які проходили службу в цій місцевості та добре орієнтуються на ній.

Водночас, для покращення організації охорони державного кордону (тимчасове залучення персоналу для охорони державного кордону у разі потреби), посилення служби під час загострення обстановки (проведення прикордонних операцій) та забезпечення захисту кордону у разі припинення збройних та інших провокацій, орган (підрозділи) охорони державного кордону матимуть змогу відразу залучити Сили ТрО за погодженням із головою районної державної адміністрації (головою обласної державної адміністрації). У подальшому за відповідними планами взаємодії та управлінськими рішеннями до заходів з охорони та оборони державного кордону залучатиметься підрозділи Національної гвардії України та ЗС України.

Для поліпшення роботи з організації як охорони державного кордону, так і ТрО потрібне вироблення ефективного алгоритму дій і взаємодії між органом (підрозділами) охорони державного кордону з підрозділами Сил ТрО та іншими військовими формуваннями. Це обумовлено насамперед тим, що, як правило, управління, а саме керівник органу охорони державного кордону, розміщується в обласному центрі чи в одному з мість, що знаходиться в тиловому районі прикордонної області та має у своєму підпорядкуванні декілька підрозділів, що розміщуються в декілька контрольованих

прикордонних районах прикордонної області. Керівництво підрозділами охорони кордону та відповідальність за стан охорони і захисту державного кордону покладається на начальника відповідного прикордонного загону в межах визначеної ділянки саме на декількох контрольованих прикордонних районах прикордонної області.

Натомість, за організацію правопорядку, економічний та соціальний розвиток, організацію оборони області відповідає голова обласної державної адміністрації – керівник зони ТрО, а в контрольованому прикордонному районі – керівник району ТрО.

Отже, для ефективної організації системи охорони і захисту державного кордону потрібно опрацювати спільний інтегрований план дій у разі погіршення обстановки, припинення збройних та інших провокацій на державному кордоні та у разі загрози повномасштабної агресії проти України.

Такий план має містити в собі такі розділи та основні заходи.

1. *Організаційні*, які включають:

визначення загальних сил і засобів, що будуть залучені до охорони і захисту державного кордону та розподіл їх за підрозділами охорони державного кордону;

послідовність надходження резервів (персоналу Сил ТрО до прикордонних підрозділів);

порядок виклику персоналу, його оповіщення, термін прибуття та строк, на якій буде залучений до виконання завдань;

умови розміщення персоналу в прикордонних підрозділах чи в польових таборах;

порядок озброєння та матеріально-технічного забезпечення;

організація взаємодії та управління.

2. *Практичні*:

планування служби прикордонних нарядів чи побудова службового (бойового порядку);

організація робіт з інженерного облаштування ділянки кордону та місцевості, підготовка опорних пунктів оборони, системи вогню та маскувальних заходів;

облаштування рубежів прикриття, блокування та мінування тощо, а за потреби районів оборони.

3. *Підготовка та навчання*:

періодичне проведення зборів з персоналом Сил ТрО разом із прикордонними підрозділами;

залучення до практичного несення служби з охорони державного кордону та проведення прикордонних операцій;

навчання з керівництвом підрозділів з питань управління підрозділами під час виконання завдань з охорони і захисту кордону; проведення рекогносцировки чи практичних тренувань на місцевості тощо.

4. *Питання врегулювання соціальних норм* під час відриву персоналу (залучення до Сил ТрО) від виробництва, порядок оплати та соціального захисту.

5. *Фінансові та матеріальні потреби* для відповідних органів та підрозділів охорони кордону і Сил ТрО, включаючи асигнування, що виділяються за рахунок місцевого бюджету.

Останніми заходами, що завершають такий план, мають бути порядок і періодичність уточнення завдань у разі зміни обстановки, призначення нового керівництва чи реорганізації підрозділу (заміна персоналу підрозділу більше ніж на 50 %) – проведення службових нарад за участю голови обласної державної адміністрації тощо.

Зазначений план та окремі більш важливі заходи організації спільної роботи підрозділів Державної прикордонної служби України, Сил ТрО ЗС України, Національної гвардії України, ЗС України має бути введений у дію наказом глави обласної державної адміністрації – керівника зони територіальної оборони, що надасть документу відповідний нормативний зміст. Підписантами зазначеного плану мають стати відповідні керівники сил оборони, яким надані такі повноваження.

Координацію та відповідальність за виконання запланованих заходів з організації охорони і захисту державного кордону, ТрО у межах контрольованих прикордонних районів та прикордонної області утворених відповідно до законів України військових формувань і правоохоронних органів доцільно покласти на начальника органу охорони державного кордону Державною прикордонною службою України та на керівника відповідного військового командування.

Отже, з огляду на те, що після повномасштабної війни у контрольованих прикордонних районах буде сформоване та діяти підрозділи Сил ТрО, маючи у своєму складі підготовлених і досвідчених бійців, начальникам прикордонних підрозділів необхідно буде не лише налагоджувати співпрацю з цими підрозділами, а й відбудувувати тісну взаємодію в межах

спільної охорони і захисту державного кордону. Доцільно в межах спільного наказу, щомісяця організувати залучення військовослужбовців Сил ТрО, що мешкають у контрольованому прикордонному районі, до несення служби з охорони державного кордону разом із прикордонниками, а у разі проведення прикордонних операцій, за можливістю та узгодженням із керівником зони ТрО – весь особовий склад районних підрозділів Сил ТрО.

До того ж необхідно враховувати, що такі сили оборони, як підрозділи Державної прикордонної служби України та Сили ТрО України на сьогодні озброюються легкою, переважно, стрілецькою зброєю та у разі спільного виконання завдань у бойовій обстановці, можуть виступати в ролі передових загонів оборони. У подальшому – складати загальновійськовий резерв чи виконувати завдання у тилу бойових частин для боротьби з розвідувально-диверсійними групами (десантами) противника. За невеликим виключенням з цього списку знаходиться Національна гвардія України, яка має у своєму складі частини і підрозділи близькі за своїми бойовими можливостями підрозділам і частинам ЗС України та можуть діяти на окремих ділянках як самостійно, так і у складі окремого угруповання сил оборони. Водночас, це також потребує глибокого розуміння порядку планування, способів дій та взаємодії різнорідних сил під час практичного виконання виникаючих завдань із захисту державного кордону. Ураховуючи досвід повномасштабної війни, керівництво ЗС України доволі прискіпливо почало діяти в питаннях озброєння прикордонних підрозділів і Сил ТрО, особливо протитанковими, переносними протиповітряними засобами та легкою артилерією. Для перевезення особового складу почали надходити легкі броньовані автомобілі.

Ще одною з проблем в питанні спільного використання сил і засобів прикордонної служби та ТрО під час планування операцій та ведення бойових дій слід враховувати те, що підготовка молодшого офіцерського складу, який відповідає за безпосередню організацію бойових дій підрозділів, часто не відповідає стандартам підготовки офіцерів ЗС України. Звичайно, офіцери ЗС України готувалися до безпосереднього керівництва своїми підрозділами в умовах ведення загальновійськового бою, тому їх навчання було направлено саме на вивчення способів,

методів і форм ведення бойових дій з противником. Натомість, офіцери інших військових формувань та правоохоронних органів готувалися за окремими програмами підготовки, що стосуються лише безпосередньо виконання функцій і завдань тих відомств до яких вони належать, тому програма підготовки офіцерів з питань планування та ведення загальновійськового бою прикордонників здійснювалась за спрощеними програмами. Такі розрізнення в підготовці офіцерів молодшого і середнього рівнів не сприяє поліпшенню планування, взаємодії та веденню спільних бойових дій із захисту державного кордону.

Війна внесла в життя людей свої корективи. Лише кілька тижнів чи місяців тому мобілізовані або добровольці були цивільними, а зараз вони знаходяться у бойових частинах, що готуються до виконання завдань. Щодня сили оборони України поповнюються новими особами, що не мають військового досвіду. На підготовку виділяється обмаль часу (від місяця до чотирьох), за який нове поповнення має засвоїти основні навички дій військовослужбовців на полі бою. Водночас ці люди мають адаптувати власну культуру та свої звички до складних армійських підходів. Багато з добровольців мають вищу освіту та обіймали керівні посади в бізнесі чи на підприємствах, особливо фахівці комунікаційної індустрії, які добре обізнані у використанні безпілотних літальних апаратів, тому будуть корисними своїм командирам, особливо з моніторингу державного кордону, розвідки та корегування вогню.

Також, війна змушує військовослужбовців змінювати свої погляди, а у підрозділах зростає відмінність у лідерських здібностях. Найкращі військовослужбовці щодня стають ще кращими та дедалі більше підготовленими у своїх підходах до тактики дії на полі бою, а військовослужбовцям, що бракує підготовки та навичок у бойових діях, потрібно більше займатися із фахівцями. Це також зобов'язує командирів чутливо ставитись до таких питань, що потребує злагодженості під час спільного виконання завдань із захисту кордону підрозділів охорони кордону та Сил ТрО.

Отже, ще одним із основних напрямів удосконалення захисту держави є спільна підготовка підрозділів сил оборони України та Сил ТрО, яка має бути направлена, насамперед, на спільне виконання завдань із

захисту державного кордону та територіальної цілісності, вмінню разом діяти в любых умовах обстановки. Повномасштабна агресія РФ проти України довела, що сучасні технології дуже активно застосовуються на полі бою та під час розвідки чи організації оборони держави. Це і різного призначення безпілотні літальні апарати, і засоби спостереження (тепловізори), і сучасні радіолокаційні станції тощо. Для захисту держави у підрозділи складових сил оборони надходять протитанкові комплекси, переносні протиповітряні засоби, протидронові рушніці, легкі артилерійські системи та крупнокаліберні кулемети, які разом із підрозділами Сил ТрО спроможні забезпечити надійну оборону на окремих танко-загрозливих ділянках кордону. Це також потребує навчання всього персоналу до використання всіх наявних видів озброєння і техніки, що удосконалюється під час проведення спільних навчань.

Висновок. Ураховуючи досвід організації спільних заходів із підготовки території до оборони України на українсько-білоруській ділянці державного кордону після перших місяців повномасштабної агресії проти України свідчить про поступову інтеграцію сил оборони для виконання завдань з організації всеохоплюючої оборони та забезпечення територіальної цілісності держави.

Подальший розвиток сил оборони України потребує перегляду питань залучення до захисту кордону та оборони держави Сил ТрО ЗС України за єдиним планом та під єдиним керівництвом. Для цього потрібне вдосконалення система підготовки, виконання спільних завдань і координації органів управління під єдиним керівництвом голови обласної державної адміністрації, як керівника зони ТрО.

Досвід розвинутих країн у створенні ТрО та підготовки стратегічного резерву для сил оборони потребує глибокого вивчення і впровадження у практичну діяльність, ураховуючи підсумки повномасштабної агресії, національні традиції та можливості держави.

Подальші дослідження доцільно спрямувати на реалізацію викладених поглядів і наданих пропозицій з організації, підготовки, планування і захисту та оборони державного кордону в системі всеохоплюючої оборони держави, що дасть змогу вдосконалити та забезпечити ефективніше виконання покладених завдань з оборони

України. Для реалізації розроблених положень і наданих пропозицій необхідно також удосконалити чинне законодавство та конкретизувати спільні дії органів охорони кордону та Сил ТрО у відповідних нормативно-правових актах держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року “Про Стратегію воєнної безпеки України”: Указ Президента України від 25.03.2021 р. № 121/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021> (дата звернення: 05.05.2024).
2. Тютюнник В. Всеохоплююча оборона України: на часі створення системи керівництва нею з втіленням підходів НАТО. *Оборонно-промисловий кур'єр. Інформаційне агентство*. URL: <https://opk.com.ua/всеохоплююча-оборона-україни-на-часі/> (дата звернення: 05.05.2024).
3. Собко С., Пунда Ю., Музиченко Д. Територіальна оборона в перспективній моделі оборони України. *Наука і оборона*. 2023. № 2. С. 20–27.
4. Лобко М. М. Територіальна оборона України як фактор посилення обороноздатності держави. *Наука і оборона*. 2018. № 2. С. 29–39.
5. Романченко І. С., Фролов В. С., Палій В. В. Шляхи підвищення ефективності системи управління територіальною обороною України. *Наука і оборона*. 2009. № 4. С. 6–11.
6. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 квітня 2014 року “Про невідкладні заходи з подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності”: Указ Президента України від 14.04.2014 р. № 405/2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/405/2014> (дата звернення: 05.05.2024).
7. Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях: Закон України від 18.01.2018 р. № 2268-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19> (дата звернення: 05.05.2024).
8. Про внесення змін до деяких законів України щодо правового статусу іноземців та осіб без громадянства, які брали участь у захисті територіальної цілісності та недоторканості України: Закон України від 06.06.2019 р. № 2743-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2743-19> (дата звернення: 05.05.2024).
9. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19> (дата звернення: 05.05.2024).
10. Про внесення змін до Закону України “Про основи національного спротиву”: Закон України від 03.05.2022 р. № 2237-IX. URL: <http://www.golos.com.ua/documents/z-2237-ix.pdf> (дата звернення: 05.05.2024).

11. Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону : Закон України від 22.06.2000 р. № 1835-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1835-14> (дата звернення: 05.05.2024).
12. Про Державну прикордонну службу України : Закон України від 03.04.2003 р. № 661-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15> (дата звернення: 05.05.2024).
13. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту державного кордону України : Закон України від 24.02.2023 р. № 2952-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2952-20> (дата звернення: 05.05.2024).
14. Національна гвардія США. URL: <https://www.wikidata.uk-ua.nina.az.90> (дата звернення: 05.05.2024).
15. Офіційне видання Радіо Свободи. Стіна Трампа на кордоні США з Мексикою: все, що треба знати. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/ssha-tramp-meksyka-kordon-stina/29698048> (дата звернення: 05.05.2024).

Стаття надійшла до редакційної колегії 11.05.2024

Separate features of preparation for the defense of the state during the organization of the comprehensive defense of Ukraine

Annotation

Until 2014, there was virtually no integrated security and defense sector in Ukraine, which was fully felt when the Russian Federation (RF) launched an atypical hybrid aggression against Ukraine, which was not typical for a conventional armed conflict, and with the beginning of Russia's full-scale invasion of Ukraine, all the shortcomings in the organization of territorial defense and protection of the state were exposed. Therefore, the issue of protecting the state and organizing territorial defense is very relevant today and requires further study and improvement.

The purpose of the article is to highlight the problems of protection of the State and organization of territorial defense in the controlled border areas based on the analysis of current legislation, the role and place of the State border protection bodies (units) and the Territorial Defense Forces of the Armed Forces of Ukraine, and other military formations in the implementation of the State's defense function and direct participation in the protection and defense of the territorial integrity of the State both in peacetime and during the introduction of the martial law regime.

One of the main areas of improving the defense of the state is the joint training of units of the Ukrainian defense forces and the TDF AFU, which should be aimed primarily at jointly performing tasks to protect the state border and territorial integrity, and the ability to act together in any situation.

Further development of the Ukrainian defense forces requires a revision of views on the involvement of the TDF AFU in border protection and state defense under a single plan and under a single command.

The experience of developed countries in creating a TDF and preparing a strategic reserve for defense forces requires in-depth study and implementation, taking into account the results of full-scale aggression, national traditions and capabilities of the state.

Keywords: defense forces; Armed Forces and other military formations; law enforcement and intelligence agencies; Territorial defense forces; bodies and units of state border protection.